ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

ŞUBAT 1996 FİYATI: 200.000 TL (KDV DAHİL)

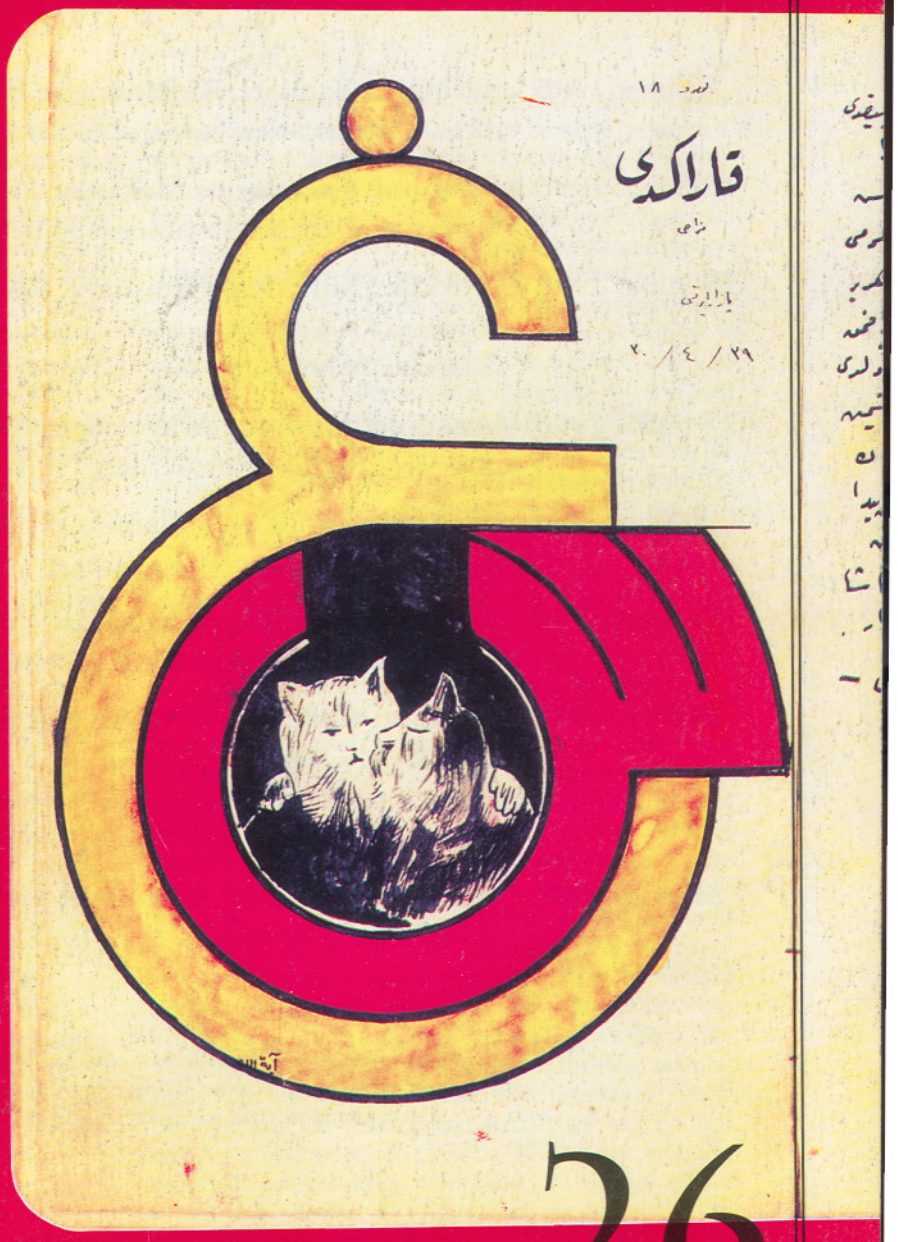

ÖZEL DOSYA: GALATASARAY LİSESİ

134 YIL ÖNCE KENT DÜZENİ

EGE'DE BİR ŞİRKET-İ MİLLİ DENEMESİ

MAARİF MADALYASI

ESİR-İ HARB KARTI

HÂBİL ÂDEM'İN ZİYA GÖKALP ELEŞTİRİSİ

26

TOPLUMSAL
TARİH

Galatasaraylıların çıkardığı Kara Kedi dergisi.

Aylık Dergi
Sayı: 26 Cilt: 5 Şubat 1996

Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
Orhan Y. Silier
Yayın Koordinatörü
Ekrem Çakıroğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak
Görsel Koordinatörü
Cengiz Kahraman
Grafik Tasarım
Haluk Tuncay
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Osman Köker
Dizgi
Esma Savaş, Meltem Yeyin
Abone
Belgin Uçar, Yüksel Altıntop
Yapım: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*
Dağıtım: *Yaysat*
Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 1.000.000 TL. (yurtdışı): 40 US$
6 sayılık cilt (yurtiçi): 1.400.000.-TL. (yurtdışı): 35 US$
Yurtdışı normal posta için 2 US$, uçak için 4 US$ alınır.

ISSN 1300-7025

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
***Ayşe Şen** 'in* İkdâm' *dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* 4

134 YIL ÖNCE KENT DÜZENİNDE DAHA MI UYGARDIK?
***Fahri Çoker** 1861 tarihli zaptiye talimatnamesini dilini sadeleştirerek aktarıyor.* 6

FİLATELİNİN HAZİN YÜZÜ
I. DÜNYA HARBİ SONUNDA BİR HARP ESİRİ KARTI
***Edhem Eldem** İngilizlere esir düşmüş bir mülazım-i saninin gönderdiği "esîr-i harb kartı"nı sunuyor.* 12

II. MEŞRUTİYET ÖNCESİ EGE'DE ŞİRKET-İ MİLLİ DENEMESİ
UŞAK OSMANLI HALI TİCARETHANESİ-I
***Sabri Yetkin** "İzmir Halı Sendikası"na karşı 1907'de Uşak'ta kurulan bir şirketi tanıtıyor.* 14

ÖZEL DOSYA: GALATASARAY LİSESİ

MEKTEB-İ SULTANİ'DEN BUGÜNE GALATASARAY LİSESİ
Gülsün Düzenli *Galatasaray Lisesi'nin tarihini tüm yönleriyle ele alıyor.* 20

MEKTEB-İ SULTANİ'DEN ÖNCE GALATASARAY: SARAY OKULU 20
MEKTEB-İ SULTANİ 20
ABDÜLHAMİD VE II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE GALATASARAY 23
CUMHURİYET VE GALATASARAY LİSESİ 25
GALATASARAY'DA EĞİTİM VE YAŞAM 26
GALATASARAY'IN KABUL ŞARTLARINI İÇEREN 1912 TARİHLİ BROŞÜR 31
GALATASARAY'IN 1912 TARİHLİ DAHİLİ TALİMATNAMESİNDEN 34
GALATASARAY'DA SPOR 35
GALATASARAY'DA KÜLTÜR VE SANAT 39
GALATASARAY'DA AÇILAN OKULLAR 40
HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN GALATASARAY ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ 41

MAARİF MADALYASI
Celil Ender *1901'de ihdas edilen bir madalyayı tanıtıyor.* 43

BEYOĞLU'NUN ESKİ SİNEMALARI-IV
Behzat Üsdiken' *in yazı dizisi Cosmograph ve Majik sinemalarıyla devam ediyor.* 46

İNGİLİZ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ-ANKARA
KISA BİR TARİHÇE
Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün başkanı ***Roger Matthews*** *enstitünün tarihçesini veriyor.* 52

HÜSEYİN CAHİT'İN AĞZINDAN EMANUEL KARASU
Roni Margulies, *Hüseyin Cahit'in 1936'da* Yedigün *'de yayımlanan Karasu ile ilgili bir makalesini sunuyor.* 54

HÂBİL ÂDEM'İN *SERBEST FİKİR*'İ VE ZİYA GÖKALP ELEŞTİRİSİ
Yaşar Akyol *ve* ***Mustafa Şahin***, *Hâbil Âdem'in 1918'de* Serbest Fikir *'de yayımlanmış bir makalesini sunuyorlar.* 56

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 65

HÂBİL ÂDEM'İN *SERBEST FİKİR*'İ VE ZİYA GÖKALP ELEŞTİRİSİ

YAŞAR AKYOL - MUSTAFA ŞAHİN

Birimizin sivil yaşamdan bir kereye mahsus sekiz aylık zorunlu kopma, diğerimizin ise yoğun tez hazırlama sürecinde, Hâbil Âdem'e ilişkin yazımızın[1] gereken ilgiyi görüp, değerli iletişiler almış olması bizim için gerçekten mutluluk verici bir olay.[2] Bu yüzden konuya katkıda bulunan Sayın Mustafa Şahin, Ali Birinci ve Cüneyd Okay dostlara teşekkür ederiz.

İletişilerde yer alan değerlendirme ve yargıların tümü için şu kadarını belirtmek gerekir ki; olanaksızlıklar içinde araştırmamızı sürdürürken, yetersiz bilgi ve belgeden dolayı aynı zamanda kullanacağımız dil ve metot üzerinde de düşünmekten kendimizi alamamıştık. Sonuçta geniş çaplı alıntılar, bilgi ve belge eksikliğinden kaynaklanan açık kapılar ve biraz da kışkırtıcı bir dil çalışmamızın havasına hâkim olmaktan geri kalmadı. Biz de "şimdilik" kaydıyla bu düzene dokunmamaya çalışmıştık. Hem böyle bir durum bizce geçmişin bilinmeyen bir bölümünün "imece" usulüyle aydınlatılmasına yataklık edecekti. Nitekim anılan iletişilerdeki destek bilgiler, kısmen de olsa bunun böyle olduğuna bir işarettir. Ancak bütün bunlara rağmen konu yine de yeterince aydınlatılmış olmaktan uzak. Bu yüzden, çalışmalarımız yoğun bir tempoda olmasa da, elbette devam edecek. Zaman içinde biriktirme ve araştırmalarımız yeterli olgunluğa eriştikçe, bunları ilgili yerlere ulaştırarak yayınlayacağız.

Bu kere, yine Hâbil Âdem'in ünlü düşünür ve sosyologlarımızdan Ziya Gökalp'e yönelik, zamanında kaleme aldığı ve fakat hemen hemen hiç bilinmeyen ya da çok az bilinen bir çalışmasının çevrimyazısını* sunuyoruz. Ancak söz konusu çevrimyazıya geçmeden önce bir iki noktaya değinmek gerekiyor. Bunlardan birincisi yazının çıktığı dergi. İkincisi, neden böyle bir çevrimyazıya gerek duyulduğu.

Konuya ilişkin olarak bundan bir önceki çalışmamızda da değindiğimiz üzere, aşağıda vereceğimiz çevrimyazı, Hâbil Âdem'in kendisinin çıkardığı bir dergide, Serbest Fikir'de yayımlanıyor.[3]

Bir kayda göre Serbest Fikir, Süleyman Sudi tarafından yayımlanmak amacıyla "imtiyaz hakkı" alınmış bir dergidir.[4] Bir başka kaydı göre ise, "Aşair Müdürü Zekeriya [Sertel] Bey tarafından neşr" olunacaktır.[5] Ancak sonuçta nasıl olduysa Hâbil Âdem devreye girer ve dergiyi kendi adına yayımlamaya başlar.

Müdürlüğünü bizzat Hâbil Âdem'in, sorumlu müdürlüğünü de Süleyman Tevfik [Özzorluoğlu]'nun yaptığı derginin ilk sayısı 15 Eylül 1918 Perşembe günü okuyucuya ulaşır.

Logosunun altında "edebi, içtimai, iktisadi mecmua" ibaresi bulunan dergide Hâbil Âdem, Ömer Seyfettin, Yusuf Ziya [Ortaç], Salih Zeki [Aktay], Ali Canip [Yöntem], Selami İzzet [Sedes], Halit Fahri [Ozansoy] gibi imzalara rastlanır. İmzasız yazıların da bir hayli yekûn tuttuğu, nüshasının 5 kuruş olduğu derginin basım yeri İstanbul'da Necm-i İstikbal Matbaası, idarehanesi de Cağaloğlu'nda Matbaa-ı Orhaniye'dir. Tamamının üç sayı kadar çıkabildiğini sandığımız Serbest Fikir'in bir zorunluluk yüzünden yayımına son verildiğini, neden gerisinin gelmediğini ise, yine bir önceki çalışmamızda açıklamıştık.[6]

Bu yazımıza konu olan Hâbil Âdem'in Ziya Gökalp eleştirisi de, işte yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştığımız Serbest Fikir'de üç tefrika olarak yayımlanır. Hâbil Âdem, çalışması için aynen şu açıklamayı yapıyor: "Üç sene evvel Müceddel Ziya Gökalp ve Türkiye'de Tevlid Ettiği Cereyanlar namıyla bir kitap yazmıştım. O zaman sansür tarafından neşrine müsaade edilmedi ve ahiren, sansürün ilgası üzerine neşredilmek üzere bulunan eserin bir kısmını neşr ediyorum."[7]

Hâbil Âdem'in sözünü ettiği kitaba ilişkin tüm aramalarımız ne yazık ki boşa çıktı. Ne kitabın kendisine, ne de yayımlandığına ilişkin bir kayda rastlayabildik. Ancak burada dikkatimizi çeken bir başka nokta oldu: Ziya Gökalp ve ona ilişkin yayınlar.

Ulaşabildiğimiz Ziya Gökalp literatürü içinde ne Hâbil Âdem, ne Hâbil Âdem'in adını verdiği kitap, ne de burada çevrimyazısını vereceğimiz çalışma söz konusu ediliyor. Üstelik doğrudan Ziya Gökalp'le ilgili olmasına rağmen. Bu durumda biz de, ister istemez konuyla ilgilenenlere ithafen, yazının içeriğine, biçimine ve anlamına hiç dokunmadan bir çevrimyazı yayımlamanın en doğru şey olacağını düşündük. Yazının değerlendirilmesi ise, şüphesiz konuyla ilgilenenler tarafından yeterince yapılacaktır. ■

1. Bkz. Mustafa ŞAHİN-Yaşar AKYOL, "Hâbil Âdem ya da Nam-ı Diğer Naci İsmail (Pelister) Hakkında...", *Toplumsal Tarih*, II/11 (Kasım 1994), s. 6-14 ve II/12 (Aralık 1994), s. 16-23.
2. İletişiler için bkz.
Mustafa ŞAHİN, "Hâbil Âdem Hakkında", *Toplumsal Tarih*, III/13 (Ocak 1995), s. 6-11.
Ali BİRİNCİ, "Hâbil Âdem Hakkında", *Toplumsal Tarih*, IV/19 (Temmuz 1995), s. 54-56.
Cüneyd OKAY, "Hâbil Âdem'e Dair Bazı Notlar", *Toplumsal Tarih*, IV/19 (Temmuz 1995), s. 56-58.
3. Basın literatürümüzde karşımıza iki ayrı *Serbest Fikir* çıkar. İkisi de II. Meşrutiyet döneminde yayınlanan Serbest Fikir'lerden çalışmamızla ilgili olmayanı, "tam Batıcılar" olarak adlandırılan grubun yayın organıdır. Çıkaranlar Kılıçzade Hakkı ile Celal Nuri İleri'dir. Bu dergi, çeşitli kapatılmalar halinde *Ubuvvet-i Fikriye* halini almıştır (Bkz. Şükrü HANİOĞLU, "Batıcılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'te Türkiye Ansiklopesidi*, C.V, s. 1386). En son Latin harfleri lehine bir makale yayımladığı için de kapatılmıştır (Bkz. Falih Rıfkı ATAY, *Çankaya (Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar)*, İst. 1985, s. 563).
4. Kayıt aynen şöyle:
İsmi: Serbest Fikir
Lisanı: Türkçe
Sahibi-i İmtiyaz: Süleyman Sudi Efendi
Müdür-i Mesul: Rahmi Efendi
İlmuhaber Tarihi: 26 Teşrinievvel 1329 (1913)
Bkz. *Ayın Tarihi*, No. 52 (Temmuz 1928), s. 3557. Ayrıca bkz. Emin Nedret İŞLİ, "Kitabhane-i Sudi Tarihçesi ve Süleyman Sudi Bey", *Müteferrika*, No.4 (Kış 1994), s. 33-44), s. 39.
5. Bkz. *Serbest Fikir*, I/1 (15 Eylül 1918), s. 1.
6. Mustafa ŞAHİN-Yaşar AKYOL; *agm*, II/12(Aralık 1994), s. 22 dn. 90. E. N. İşli, Serbest Fikir'in tek sayı çıkabildiğini belirtir ki, şanssızlığı büyük ölçüde çalışmalarımızın eş zamanlılığından kaynaklanıyor (Bkz. E. N. İŞLİ; *agm*, s. 39, dn. 33).
7. Hâbil Âdem, "Ziya Gökalp'in Teslis-i İçtimaiyesi ve Türk Harsı Meselesi", *Serbest Fikir*, I/1 (15 Eylül 1918), s. 3.

ZİYA GÖKALP'İN TESLİS-İ İÇTİMAİYESİ VE TÜRK HARSI MESELESİ

HÂBİL ÂDEM

I[*]

Türk Ocağı'nın içtimaiyat mübaheselerinden birinde mühim bir mesele münakaşa edilmişti. Darülfünun içtimaiyat müderrislerinden Ziya Gökalp Bey, milli içtimaiyat mevzuunu izah eylerken, Türkiye'de münakaşa edilen cereyanlara intikal etti ve pek sarih bir surette:

"Görüyoruz ki, memlekette üç cereyan var:
1. Türkçülük
2. Avrupacılık
3. İslamcılık

Bunların her birisi, bir medeniyet prensibi takip ediyordu: Birinciler Türk medeniyetini, ikinciler Avrupa medeniyetini, üçüncüler de İslam medeniyetini istiyorlar ve her cereyan da diğerlerini reddediyor. Bu neticeden heyet-i umumiyenin medeniyetçiliği istemediği anlaşılıyor. Hakikatte, bunlardan herbirisinin takip ettiği gaye de milli harstır. Bir Türkçü, Türk medeniyetinin Türkiye'deki şeklini; bir İslamcı, Türkiye'deki İslam medeniyetinin şeklini; bir Avrupacı da Avrupa medeniyetinin Türkiye'de[ki] şeklini istiyor. Hulasaten, her üç kısım da Türkiye milli vicdanında yaşayan mefkûrevi müesseseleri arzu ediyor. Bunun için, bu üç nazariyeden vazgeçilmelidir. Zira, her üçü de aynı gayedir, harsçılıktır" nokta-yı nazarını serdetti.

İlk nazarda bu nazariyenin eski olduğunu zannedenler bulundu. Fakat bu nazariye eski değildir. Hazır bulunanların bazıları, bu ciheti hissederek müteaddit itirazlarda bulundular. Bilhassa, Hamdullah Suphi Bey'in:

"Demek ki dört seneden beri nafile yorulmuşuz?" suali pek mühim idi. Gökalp'in:

"Filhakika öyle! Bir müddet Töreciliği güttük, kimseye kabul ettiremedik. Türk esatiri de aynı neticeyi tevlid etti" şeklinde cevabı yeni bir nazariye

önünde bulunduğumuzu tasdik ediyor. Filhakika, bu mütaleada yeni bir şey vardır:

"Avrupa, Türk ve İslam taraftarlarının aynı gayede bulundukları."

Gökalp, basit bir mantıkla bu meseleyi hallediyor: Bunların hepsi de medeniyetçidir. Sonra, bunlardan birinin istediği medeniyeti diğeri istemiyor. Demek ki, heyet-i umumiye medeniyetçiliği istemiyor; harsı istiyor. Halbuki, bu mantık doğru değildir. Çünkü, mevzuun menfi bir surette telakkisiyle bu neticeyi tevlid eden hükmün aksi de kabildir. Bila-şübhe, madem ki bunların her biri medeniyetçiliği istiyor, heyet-i umumiye de medeniyet istiyor, neticesi istihrac olunabilir. Bu iki muhalif neticenin kıymetleri arasında da kat'i bir müsavat vardır. Zira, her ikisi de mevzuun suret-i telakkisine nazarandır ve birisinde menfi addedilirken, diğerinde müsbet addedilmiştir. Mesele budur!

Bize nazaran, her iki hükmün de bir kıymeti yoktur. Çünkü, böyle menazırda kelimeler birbirini isbat etmekte ve iskolastik mantık sahasına gidilmektedir. Buna cevaz verilemez. Buna binaen biz, Gökalp'in nazariyesini isbat edilmemiş addedebiliriz. Sonra, bugünkü üç cereyanın aynı gayeyi haiz olmadığını, yalnız Türkçülerin harsçı olduklarını iddia ediyoruz.

İçtimada Hamdullah Suphi Bey doğru bir iddia serdetmişti:

"İslamcılar da, Avrupacılar da Türkçülerin nazariyelerini kabule başlıyorlar ve bugün aramızda hissetmeğe başladığımız yakınlık da bunun neticesidir."

Meseleyi bu esas üzerinde münakaşa etmek mümkündür. Fakat, meseleyi iyice vuzuhlaştırmak için de harsın şeklini tasrih ve bilhassa tahdit lazımdır. Bu yeni kelime, pek müphem bir surette tekrar ediliyor ve bunun hakkında serdedilen mütalea da küçük bir cümledir: Hars, ma'şeri vicdanda yaşayan müesseselerdir. Ve bunlar, şi'ri, hukuki, iktisadi gibi birtakım mefkûrevi şe'niyetlerdir. Bu cümleyi izah ederken diyebiliriz ki, bu müesseseler mevcuttur ve milletin felsefesine istinad eder. Sonra bunlar, yalnız hal-i hazıra aid olmak şeklindedir ve her birisi nev'i içtimaiyesine nazaran bir sıfat-ı meşruiyet olabilir. Mesela, Türk hukuku, bugünkü hukuk ilminin dairesindedir, Türk kadını, bugünkü kadın hukukunu kasteder. Türk iktisadiyatı, bugünkü iktisat nazariyelerinin usullerinden ayrılamaz. Bu suretle, Türk harsının her müessesesi, medeniyet hayatına uymak mecburiyetindedir. Binaenaleyh, Avrupa medeniyetinin tekmil usullerini Türk harsında kullanmak mecburiyetindeyiz ki, bu usuller de "ilim" namıyla bize intikal ediyor. Hars tezi (these), bizdeki müesseseleri "ilim" ile inkişaf ettirmektir. Eğer biz, bizdeki müesseseleri terk eder ve bunların yerine Avrupa'nın veya sair bir medeniyetin müesseselerini kabul edersek, medeniyet tezini takip etmiş oluruz.

Şimdi, milli vicdandaki müesseselerimiz şekilleriyle mevzu-ı bahs üç cereyanın nazariyelerini mukayese edebiliriz.

Avrupacılık - Avrupacıların tezi (these) şu cümledir:

"Avrupa medeniyetinin her şeyini kabul etmek lazımdır. Zira, bu medeniyet bir irfandır ve hayatta irfandan başka hâkim kıymet yoktur."

Bunlar, her şeyden evvel ferdi irfana ehemmiyet veriyorlar ve fertler vasıtasıyla Avrupa irfanının naklini kastediyorlar ve bunlar, medeniyet taraftarı olduklarını, (Culture) kelimesini hars değil, irfan addettiklerini gizlemiyorlar. Buna binaen, bunları da Avrupa medeniyetinin Türkleşmiş şeklini istediklerini serdetmek pek gülünç olur. Zira, bunların edebi, hukuki, iktisadi, ahlaki, bedii, mefkûrevi şe'niyetleri Türk milli vicdanının kıymet hükümleri değil, belki Avrupa medeniyetinin müesseseleridir.

Filhakika bunlar, İslamcılar gibi pek bariz bir hata izhar etmezler. Çünkü, ilmi bir sebep olmak üzere nev'i içtimai nazariyesine istinat edebilirler ve müdafaalarında diyebilirler ki:

"Türkiye bir millet, bir devlet olmak itibarıyla medeni olmak ve bilhassa Avrupa medeniyeti dahilindeki nev'i içitimailerine dahil olmak mecburiyetindedir. Bu suretle, Türkiye'nin her müessesesi Avrupa müesseseleri olur ve bu Avrupa müesseselerinden başka müesseseler, milli müesseseler varid değildir. Böyle milli müesseseler de yoktur. Ancak, tereddi etmiş İslam medeniyetinin müesseseleri vardır ki, hepsi de kıymetsizdir."

Bu itiraz, Türk vicdanının hüviyeti meselesini münakaşaya vaz'ediyor: Burada, Türk milli vicdanı, Fransız milli vicdanı gibi, medeniyete mi teşnedir? Yoksa Alman milli vicdanı gibi, harsı mı muhtevidir? suali tevellüd eder. Bu suale, kolay cevap verilemez. Filhakika, içtimaiyatımızı düşünürken bir çok hususiyetler hissederiz. Bir hususiyeti haiz bir ahlakımız, bir hukukumuz, bir iktisadiyatımızın vücudunu iddia eyleyebiliriz. Fakat bu hükümlerimiz, bu müesseselerin milli vicdandaki şekillerine mi, yoksa nev'i içtimailerinin medeniyetteki şekillerine mi aittir?

Biz neye ehemmiyet veriyoruz. İçtimaiyatımızın mücerred birtakım hukuki, edebi, iktisadi, ahlaki müesseselerine mi, -ki bunlar henüz telakki halindedir- yoksa hukukun, ahlakın, şiirin, iktisadın medeniyetteki mefkûrevi şe'niyetlerine mi?

Milli hukuk diyoruz, milli iktisat diyoruz, milli edebiyat diyoruz, milli hayat diyoruz. Bu kelimelerle de bize aid şeyleri kastediyoruz. Fakat, bu bize ait şeylerin şekillerini de Avrupa medeniyetindeki nev'i içtimailerinde görüyoruz. Mesala, milli iktisat için, iktisadiyatın her memlekette, Fransa'da, İngiltere'de, Almanya'da ve Amerika'da cari olan usulleri ahz edilerek mi teşkilat yapılacaktır? Burada, hars ile medeniyet arasındaki fark ne olabilir? Eğer, iktisadiyatın milli esaslara istinat etmek mevzuu tarzında bir cevap verilecekse, bu meseleyi nihayetlendirmez. Zira, gerek harsa ve gerek mede-

niyete sahip milletlerde de bu milli mevzu üzerine müstenid iktisat caridir ve bu mevzudaki usuller, hakikaten milli birer mahiyeti haiz olmaktan ziyade, medeniyetin mefkûrevi birer şe'niyetine istinad eder.

Alfred Fuyye, Avrupa hukukunu hürriyet (Fransa), menfaat (İngiltere) ve kuvvet (Almanya) gibi üç müstakil esasa istinad ettiriyor ve bu suretle, her birisinin milli an'anata aidiyetini ve milli bir mefkûrevi şe'niyete sahip olduğunu gösteriyor. Böyle bir hususiyeti, milli iktisatta aramak mümkün değildir. Meşhur Alman milli iktisatçıları, buna mümasil bir nazariye serdetmemişlerdir. Ve biz de böyle bir nazariyeyi gayr-i varid addeyleyebiliriz. Zira, Fuyye'nin hukuk esasları mevcut birer netice değildir. Belki, milletler tarihlerinin bir kısmından ahzedilmiş birer tasavvurdur. Yoksa, bütün hayat-ı beşeriye menfaat, kuvvet ve hürriyet edvarına malik bulunuyor. Sonra, her milletin milli hukuku da "hukuk-u beşeriye" mefkûresini kabul etmiştir. Bunun cihet-i ameliyesi ise, sırf hukuk-u şahsiye, hukuk-u düvel, hukuk-u idare, hukuk-u esasiye kısımlarıyla beşeri bir mefkûre takip eder. Fakat bu hukuk, devlet nazarında bir menfaat mefkûresi hasıl eder. Badehu, kuvvet şeklinde menfaat için tatbik olunur. Bu cihet, müstemlekelerde pek bariz bir surette görünür. Buna binaen, her memleket aynı hukuk nazariyesinin taht-i tesirindedir. Her birisinde de "menfaat devri", "hürriyet devri", "kuvvet devri" görülebilir ki, devletin edvar-ı hayatiyesinin yalnız bir kısmına bir kıymet izafe etmek doğru olamaz. Bu suretle, Fuyye'nin taksimatı tahakkuk edemiyor!?

O halde, milli iktisat ne ile temeyyüz edebilecektir?

Alman muktesitlerinden List, sermayesinin milli muhitte temerküzü esasını, hariçteki piyasaların sermayeye îrâs-ı zarar etmemeleri için merkez nüfuzu altına alınmalarını ve bu suretle de muhit-i millinin tevsi'-i nüfuz etmesini muvafık görüyordu. Halbuki, bu esaslar da milli değildir. Belki, İngiliz ve Fransız siyaset-i iktisadiyelerinin taklitlerini arzu etmektir. Almanya, sermayeyi merkezde cem' edemediği gibi, hiçbir zaman himaye edemeyeceği piyasalara da sermaye vaz'etmiştir: Amerika'da, Mısır'da, Hindistan'da, Avusturalya'da, İngiltere'de, İtalya'da, İspanya'da, Rusya'daki Alman sermayesi, Almanya ve Alman müstemlekelerindeki sermaye ile mukayese edilemeyecek bir nisbette fazladır. Filhakika, dahili Almanya iktisadiyatı, Alman sermayesinin taht-ı tasarrufundadır. Fakat, büyük banka muamelatının neticelerine nazaran, dünyadaki sermayenin müşterek bir muamele yaptığı anlaşılıyor. Her millet beynelmilel bir sermaye-i âliyyenin taht-i tasarrufunda gibidir. Anonim, kooperatif ve sair suretlerle efrad-ı millete inhisar ettirilen milli şirketlerin muamelat-ı ticariyeleri tevsi'-i daire eder etmez beynelmilel sermayelerle iştirak ihtiyaçları tevellüd ediyor ve iktisat için de beynelmilel bir mefkûre ihdas ediyor.

Avrupacılar, medeniyet meselesini bu suretle vaz'ettikleri takdirde harsı külliyen inkâr ettikleri gibi, milletlerin beynelmilel birer mefkûrevi şe'niyete istinad ettiğini iddia etmiş olurlar ve aynı zamanda Türklerin Avrupa müesseselerinde nev'i içtimailerini bulabilecekleri nazariyesine istinaden, Türk ma'şeri vicdanının da Fransa ma'şeri vicdanı gibi medeniyetçi olduğunu kabul eylerler.

Biz, bu neticenin vaz'ı mesele cihetiyle tevellüd ettiğini ve bu meselenin bu suretle vaz'ı doğru olamıyacağını iddia edebiliriz. Zira, milli hayat derken, kendi şahsiyetimizi kastediyoruz. Filhakika, bu milli hayatı medeniyetin kabul ettiği şekle ifrağ etmek gayesini terk etmiyoruz. Yalnız şahsiyetimizi teşkil eden birtakım itiyatlarımız, hislerimiz ve bunların usul-ü tatbikleri var ki, şahsiyetimizde bunların hâkimiyeti baki kalıyor. Herhalde bu, mensup olduğu heyet-i içtimaiyeye ferdin mutlak bir kıymet izafe etmesi ve bu heyet-i içtimaiyenin bir nev-i şöhret veya faikıyetini kabul eylemesi gibi bir "hodbini"dir. Bu hodbini de millette bi-nefsihi mevcuttur. Zira gerek İslamcı, gerek Avrupacı olsun ve gerek Türkçülerden kim olursa olsun, herhalde heyet-i içtimaiyemizin ta'alisini ve bi'n-netice de faikıyetini ister. Bu inkar edilemez. Çünkü ferd, heyet-i içtimaiyesine nazaran bir kıymet alabildiği gibi, kabul ettiği heyet-i içtimaiye tarzının fail-i muhtarı davasını serdeyler. Halbuki, ferd de bizatihi hodbindir. Bu haslet, heyet-i içtimaiyesinde de aynı şekildedir. Buna binaen, hayatta yegâne amil hodbinidir.

Mesele bu esasa intikal ettikten sonra, her milletin birtakım mevludat-ı fikriyesi, yani hodbini müesseseleri vardır ve bunlara birer kıymet izafe edilmiştir. Lakin, bunların Avrupa medeniyetinde birer nev'ileri vardır ki, bu müesseselerde bu nev'i içtimailere göre birer şekil alacaklardır. Bittabi, milli müesseselerin kıymetleriyle bu nev'i içtimailerin kıymetleri karşılaşıyor. İşte burada, milli müesseseler heyet-i içtimaiyede vazifedar addolunarak bir nev'i müstakil müesseseler suretinde telakki ediliyor. Bu müesseselerle milli hukuk, milli edebiyat, milli askeriyat, milli ahlakıyat, milli iktisadiyat inkişaf ediyor ve bunların inkişaflarından da bir nev'i yeni nazariyeler, usuller tasavvur edilebileceği gibi, bunların milli mefkûreyi teşkil eden hadd-i azami gayeye hasredilmeleriyle de milliyet tarafı iltizam edilmiş oluyor. Burada atideki iki sual varid olabilir:

1. Milli mefkûrenin hadd-i azamisini iltizam doğru mudur?

2. Beynelmilel müessesat bu mefkûreyi temin edemez mi?

Birinci sual için diyebiliriz ki, şahsiyetimizi tayin için bilcümle müesseselerimizi bilmemiz lazımdır. Nev'i içtimailerinde de, bir medeniyet hayatına iştirak edebilmek için, bu müesseseleri aramamak ve bilmemek kabil olamaz. Avrupa medeniyetinin teşkilatını bir Afrikalı zencinin anlayamamasının ve bu hayata iştiraki kabul etmemesinin sebebi de medeniyeti[n] müstelzim müessesatı almamasından ibarettir. Böyle medeniyeti müstelzim müessesatı

olan milletler, yani hükümet devresine giren milletler, hal-i hazırın hayat-ı medeniyesindeki müesseselerden kendi müesseselerinin mevki-yi içtimailerine tetâbuk ederler. Bu haslet, milli hayat heyet-i umumiyesinin devirlerinden münbeis bir muhassaladır. Bu halde bir vücudun harekâtı, kendisine ait olamamalı mıdır?

Bir ma'şeri vicdanın veya Avrupacılara nazaran, bir milletin müesseseleri, yine ma'şeri vicdana, o millete ait değil midir?

İkinci sual daha mühimdir. Fakat daha kolay bir sualdir. Beynelmilel müesselerin, yegane olmak üzere, bir nev'i beşeri kıymetleri vardır ve bunlar kendi muhitlerinde milli bir mefkûrevi şe'niyet oldukları halde, beynelmilel muhitte de sırf beşeri mefkûrevi birer şe'niyettir. İktisat, bir "hür menfaat"; şiir, bir "hüsn-i mutlak"; hukuk, bir "hürriyet"; ahlak, bir "vazife"dir. Bittabi, bu mefkûrevi şe'niyetlerin bir mevzu' yoktur. Zira, cemaat dahilindeki iktisat, cemaatin faidesini nazar-ı itibara alarak teşekkül eder. Şiir, cemaatin hüsn addetiği sahayı geçemez ve geçer geçmez mevcut değildir. Hukuk, ahlak, edebiyat bu minval üzere, cemaatin menfaati esasından ayrılamaz. Bunlar ancak, mevzusuz olarak cemaat haricinde de birer mefkûrevi şe'niyettir. Nasıl ki ahlak, her millet için bir fazilettir. Fakat her heyet-i içtimaiye de yekdiğerini ikna edici usul ve faidelere tahsis edilerek, ayrı bir mefkûrevi şe'niyet teşkil ediyor!

Bu halde, beynelmilel müessesat müstakil birer mefkûrevi şe'niyet olduklarından ve milli grupların muvzularıyla alakadar olmadıklarından, milli mefkûreyi temin edemezler. Bu neticede, her millet müstakil bir temeddün usulü takip etmek ıztırarında bulunur. Fakat, Avrupacının son bir suali tevecüh eder: Nasıl olmuş da Fransız milleti milli müesseselerinin inkişafını terk eyleyerek, Latin medeniyeti müesseselerin kabulü ile temeddün etmiş?

Bütün Fransa kütüphanelerini karıştırsak, tam bir cevap bulamayız. Bizde de bu mesele tedkik edilmemiştir ve kolay bir mesele değildir. Filhakika, bir heyet-i içtimaiye olan Fransız milletinin her nev'i müesseleri var idi ve Roma istilasına kadar da bunların hâkimiyeti cari idi. Roma istilası, bir idare-i siyasiye ile pek çok müesseseler vücuda getirdi ve bu müesseselere istinaden bir teşkilat yapıldı. Bu müesseseler, ilk zamanlarda resmi sıfatı haiz ve milli vicdanın haricinde idiler. Lakin, hâkimiyet-i siyasiyenin devamıyla, Roma müessesatı da halk muamelatını ihata etmeğe ve milletlerin milli müesseseleri için bir nev'i içtimai teşkil eylemeğe başlıyordu. Bilhassa, hükümetler için yegâne bir usul-ü idare tarzında tecelli ediyordu. Roma'nın istila devirlerinde bütün Avrupa'da, bu tesiratın eserleri görünüyordu. Lakin, Fransa, İspanya gibi memleketlerde daha esaslı idareler tesis edilmiş ve Cermen eyaletlerine aynı teşkilat-ı medeniyeyi tatbik edebilecek bir hâkimiyet-i siyasiye elde edilememiş idi. Cermenler, Roma'ya hücum ederek mukaddes imparatorluğu sarstıkları zamanlarda Fransa'nın pek esaslı müesseseleri var idi. Hatta Fransa, Roma'nın bir parçası şeklinde kalmış idi.

Bu Latin müesseselerine karşı bir inkılabın adem-i zuhuru da milli hodbininin mevcut olmamasıdır. Fransa, Fransız olarak her şeyi muhit idi ve tarihi, Fransa'nın haricinde muayyen bir mefkûrevi hak tarihi temin etimiyordu. Pek güzel bildiğimiz gibi Fransa, büyük milletlerden ayrılmış bir istila, bir muhacerette dökülerek kalmış küçük milel-i muhtelifeden mürekkep bir halita idi. Bu Fransız vaziyet-i içtimaiyesi, Latin medeniyetinin istikrarını pek ziyade teshil ettiği gibi, milli hodbininin adem-i mevcudiyetinin de pek esaslı bir sebebi addolunabilir. Zira, Fransa'nın müstakil bir millet olmaması, tarihin bazı amillerini, bir devre-i tarihiyenin ilham ettiği hırs tahakkümü kaybettiriyor. Mesela Fransa'da biç bir muharrir, Alman muharrirlerinden Trayçke gibi:

"Almanya cihangir bir kuvvettir ve Avrupa tarihinin ilk devrinden itibaren de bu cihangirliğini muhafaza edebilmiş ve hiç olmazsa ihdas eylemiştir. Buna binaen Avrupa, Almanya hâkimiyet ruhunu kabul etmelidir. Bu bizim hakkımızdır."

Veya Alman sevk-ül-ceyş mütehassıslarından Ceneral Fon Bernadi gibi:

"Almanya'nın bildiği başka bir şey yoktur:

Cihangirlik - (Weltmacht)

Harabiyat - (Niedergang)" [şeklinde] bir nazariye serdetmedi.

Fransa, böyle milli hodbiniyi tevlid edebilecek bir amile malik olmadığı için Latin müessesatını reddedemezdi. Zira, ferdi bir hodbiniye malik idi. Bu ferdi hodbinin mefkûrevi bir kıymet almasını isterdi. Bu, öyle bir meseledir ki, insanın şahsiyetinden bir parçadır ve bir hükümet hayatında da hükümete intikal eyler. İşte, hodbiniyi milli fikr-i ittisa ile kıymetleştirmeyen Fransız milleti, bu kıymetli Latin medeniyetinin müessesatından iktibas etmek iztırarında bulundu. Şüphesiz, bir medeniyetin beşeri birtakım mefkûrevi şe'niyetleri vardır ve bahsin iptidalarında da söylediğimiz gibi, bir medeniyeti kabul etmek isteyen milletler, bu mevzusuz beşeri mefkûrelere temessük ederler. Fransa da aynı tesirat tahtında beşeriyet esasını kabul ederek beşeri hodbiniyi ibda eylemiştir. İşte Fransız medeniyetçiliğinin sebepleri!..

İzaha hacet yoktur ki Fransız dehası, her müessesesinde beşeri bir gaye görmüş ve Napolyon ile de bu beşeri hodbiniyesini izhar eylemiş idi.

Görülüyor ki, atideki iki şartı haiz olan her millet için hars zaruridir:

1. Büyük ve müstakil tarihi bir millet olmak.
2. Dünyada tarihi veya coğrafi bir hukuka malik bulunmak.[1]

Türk milleti, bu iki şartı haizdir. Tarih, birinci şartı pek kat'i bir surette kaydetmiştir: Asya tarihinin ilk gününden itibaren, Türklerin rolü başlamış ve bu güne kadar da bila inkıta devam eylemiştir. Bugün, hemhudud bir saha üzerinde Türk milleti bulunuyor.

İkinci şart için de uzun mütalaalar serdine mecbur değiliz. Türkler, Asya'nın her yerini, Çin'i, Hint'i, İran'ı, Sibirya'yı zabt etmişlerdir. Fakat, bu hak tarihinin ilhamlarından mütevellid milli hodbiniyi müdafaa etmeyeceğiz. Yalnız, milli vahdetimizi teşkil vazifesinden tezahür eyleyen hukuk-u tarihiyemiz kâfidir. Bu tarihi hukukun, bu iktisadi asır ihtiyacına muvafık bir vaziyet-i coğrafiyede bulunduğunu da "Türkiye Niçin Harb Ediyor?" kitabında ispat ettik. Bu netice sebebiyle, Asya'daki hakkımızı teşkil eden "vahdet-i milli" mefkûresinden ayrılamayız ki, milli hodbiniyi mahmulüz, demektir.

Bu sebebe binaendir ki, Türk milleti de Almanya gibi harsı muhtevidir. Fransa gibi medeniyete teşne değildir. Yani, milli hodbinisi vardır; beşeri hodbiniye muhtaç değildir: Türk milleti kendisini tanıtmak ister. Zira, tanıttıracak mazisi vardır. Bu esas ise, hayatın en sade bir düsturudur. Acaba kim var ki kuvvetini ihsas ettirmek istemesin?

Hars meselesi, bu nazariye üzerine vaz'edildikten sonra, esas mesele hakkında, medeniyetçilerin hiçbir itirazına maruz kalamaz.

Belki de Avrupacılar, pek dakik bir mesele üzerinde oynadığımızı söyleyeceklerdir. Fakat hakikat böyle değildir. Bana, bu milli müesseseleri göster denilirse, yalnız milli hodbiniyi işaret etmekle iktifa ederim. Daha ne istersiniz efendiler, hodbin bir cemiyetin şahsiyetini istikrar ettirmek isteyeceğinden daha kuvvetli bir misal mi?

Hâbil Âdem, "Ziya Gökalp'in Teslis-i İçtimaiyesi ve Türk Harsı Meselesi", *Serbest Fikir*, I/1(5 Eylül 1918), s.3-8.

II

İslamcılık - İslamcıların tezi şudur:

"İnsanların en ziyade kıymet verdiği şey kudsiyettir. Bu da dindir. Türklerin mensup oldukları din de bir İslam medeniyeti tevlid etmiştir. Türk, bu medeniyet dahilindedir ve bu medeniyetin reisidir. Bu İslam medeniyetinin bütün müesseselerini kabul etmiştir. Şimdi, bu müesseseleri inkişaf ettirmelidir."

Bu nokta-yı nazar, Garp medeniyetinin tervici demektir. Türk ma'şeri vicdanını da tanımıyor. Hatta, nev'i içtimai meselesini de kısmen nakz ediyor. Sebepleri:

Bu medeniyetin bir edebiyatı, bir hukuku, bir felsefesi ve sair müesseseleri vardır. Bu müesseseler, Latin medeniyetinin müesseseleri gibidir. Türkler, bu müesseselerden bazılarının tesiratı altında kalmışlar; bazılarını da taklit etmişlerdir. Bu suretle, şiir kaybolmuş, İslam edebiyatı tesiratı altında kalınmış ve İslam hukuku taklit edilerek tatbikat başlamış. Fakat bunların hiç birisi de tekarrür edememiş. Türk ruhu, vicdanında birtakım müesseseler ibda etmiş.[2] Bunların birisi "Lirizm"dir. Bu, ruhumuzun bir hususiyetidir, bir hassasiyetimizdir. Daha vazıh bir surette ifade edebilmek için diyebiliriz ki, macaralarımızın tarzları, hatıraları, nükteleri, zekâmızın ferdi hassasiyetimizle iştigali ve hayattaki zevkimizdir: Bu şiirdir.

Şimdi bu mesele önüne İslamcıları getiriniz. Bunlar, şiir yazılsın, diyorlar. Fakat bunların şiiri İslam medeniyetinin ihata ettiği hudut dahiline aittir. Bu muhitin tahassüsatını kasteder. Mesela bir Türk şairi, İslamiyeti tahrip eden Timur'dan, Cengiz'den mütehassis olamaz ve her zaman için de:

Şerefle ırkımı tetvic eden bu naziyeler

tarzında bir şiir memnudur. Bu memnuiyeti, daha çok hislerimize, kudsiyetimize teşmil edebiliriz. Zaten tahassüsatımızın İslam medeniyeti hududuna hasrıyla yabancı bir mevzu önüne geliyoruz. Burada, İslamiyet Türkleşmiştir, nazariyesi serdediliyor. Bu iddia ispat edilemez. Evvela, Türk tarihi, İslam tarihine muhaliftir. Saniyen, Türk ma'şeri vicdanında yaşayan müesseseler de İslam ruhiyatını nakz eder. Bu açık bir meseledir. Harsa malik olan milletler, dini de harslarıyla telkih etmişlerdir. İngiltere, Almanya ve İskandinavya milletleri gibi. Yalnız harssız milletler olan Fransa'da, İspanya'da Hıristiyanlık Fransızlaşmış, İspanyollaşmıştı. Yani şekilleriyle kalmış ve renklendirilmişti. Buna binaen, İslamiyet Türkleştirmiştir, söylenemez. Belki dinin ma'şeri vicdandaki şekli takarrür ettirilecektir, söylenebilir. Bundan da İslam âlemi, Türk âlemine yabancıdır, neticesi istihraç olunur.

Sonra, İslamcıların şiir hakkında da hususi bir nokta-yı nazarları vardır. Bunlar, Yusuf Ziya'ya kadar devam eden -belki Fikret'ten sonraki devri kabul etmeyenleri de vardır- edebiyatı, şiir addediyorlar ve bu günden başlayan şiiri de eski edebiyatın mabadı olmak üzere telakki ediyorlar. Tabiatıyla da aruz vezinlerini muhafaza taraftarlarıdır. Bunun en canlı misali de mevzuneci Mehmet Akif'tir.

Halbuki hars, ne yabancı bir zıdd-ı âlem, ne edebiyatı şiir addetmeği ve ne de aruzu kabul ediyor ve tabiatıyla, hars esaslarıyla İslamcıların şiir tezi (these) muhalif ve yekdiğerini dafi' birer kıymettir.

Şimdi, diğer bir müessese, hukuk tetkik edilsin. İslam hukuku, Türk ruhunun verdiği kıymete muhaliftir. Bu ciheti, hayat-ı içtimaiyemizde görebiliriz. Her şeyimizi münakaşa ediyoruz: Ferdin, ailenin, kadının, cemaatin ve devletin istinat edebileceği yeni bir hukuk düşünüyoruz. Ma'şeri vicdan, bu yeni hukukun hudut-u esasiyesini çizmiş ve bir ihtiyaç halinde bize ihsas ediyor. Halbuki İslamcılar, ailenin, kadının, ferdin bugünkü resmi hukukunu kabul ediyorlar. Halktaki tenkitleri, ihtiyacı ihsas eden istihzaları bilmek istemiyorlar. Daima, ifta ile kazanın, tatbik ile içtihadın vahdetlerini müdafaa ediyorlar. Bu suretle de yalnız ma'şeri vicdanın hukuk mefkûresine değil, belki de nev'i içtimai nazariyesine de muhalefet eyliyorlar.

İktisat ve sairedeki müesseselerde ise, İslam medeniyetinin müesseseleri daha bariz bir surette ayrılığını gösterir. İslam hukuk-u müdevvenesi, iktisadın büyük kısımlarıyla hall-i tehalüftedir ve yeni hukuk-u medeniye faaliyeti de pek güzel gösteri-

yor ki, artık bu kurun-u vustai kavanin-i iktisadiyeyi kabul etmek mümkün değildir. Velhasıl, islamcılığın harsçılığa kast eylediği hakkındaki iddianın yalnız idari bir kıymeti mevzu-ı bahs olur ki, Makyavelizm içtimaiyatını terviç eden bu usulün ise, bugünkü ilmi kararların tatbiki hakikati karşısında hiçbir ehemmiyeti kalmaz!

Diğer bir makalede Türkçülüğü tetkik ederek meseleyi halledebiliriz.

Hâbil Âdem, "Ziya Gökalp'in Teslis-i İçtimaiyesi ve Türk Harsı Meselesi", *Serbest Fikir*, II/2 (12 Eylül 1334/1918), s. 2-3.

III

Türkçülük en umumi manasıyla bütün Türklüğü ihtiva eder ve yalnız, bu cemaatin hayatını düşünür, bunun müesseselerini kabul eyler. Fakat bu müesseseleri de birtakım muhayyelat addetmez; belki, bugünkü yaşayan müesseselerine bir sıfat-ı meşruiyet verir ki, bunlar da henüz, birtakım ihtiyaçlar halindedir ve eimme hall-i münakaşada bulunuyor: Şiir, hukuk, iktisat ve saire gibi! Türkçülük, bu müesseseleri bütün Türklerde müşterek addeder, Türklerden ayrı müesseseler kabul etmez. Bu suretle cemaatin mecmu'una ehemmiyet veriliyor ki; her milletin pek hunin mücadelelerden sonra idrak edebildiği bir usulü kabul ediyor demektir. Bu nazariyeyi de İslam ve Avrupacılar gibi yabancı bir medeniyet eseri addetmek mümkün müdür?

Eğer burada bir müessese olsa ve bunun kabulü de inkişafından başka bir netice değildir!

Fakat, Ziya Beyin fikri başkadır: İlk önce Ferit Bey tarafından müdafaa edilen ve *İkdam* sermuharririnin daima söylemek istediği bir yeni Osmanlı Türklüğünü kast ediyor. Ancak bu cemaatin ma'şeri vicdanını kabul ederek milli emperyalist bir hars tedvin edilmesini istiyor. Biz, bu fikri redederiz.

Nokta-yı nazarımızı daha vazıh bir surette ispat edebilmek için Ziya Beyin istinad ettiği nazariyeyi tasrih mecburiyeti vardır. Ziya Bey, Türkiye'deki Türklerin maarifini Türk harsı, bütün Türk ailelerinin maarifini de Türk medeniyeti ve İslamların maarifini de İslam beynelmileliyeti addediyor. Bu ciheti *Türk Yurdu*'nda ve *İslam Mecmuası*'ndaki[3] makalelerden anlayabiliriz. Şimdilik beynelmilelliyet meselesini vakt-i ahere ta'lik ediyoruz. Yalnız, Türk harsıyla Türk medeniyeti meselelerini tedkik etmek istiyoruz. Hars hakkında nazariyat ile uğraşmak bir netice tevlid etmiyor. Bunu, ameli bir surette mütalaa etmek daha doğrudur. Hars, en ziyade Almanya'da bir mevki işgal eder. Tarih tedkik edilirken görülüyor ki, Almanya'da hars başladığı zaman Prusya, Bavyera ve sair krallıklar mevcut idi. Bunlar, kendi muhitlerinde maarifin ta'mimine çalıştıkları zaman, hiçbirisinde hususi bir hars gayesi takip edilmiyordu. Bunların maarifleri hakkında yazılan tarihte de böyle bir tasnife tesadüf edilemez. Bu, doğrudan doğruya Alman harsı namıyla yad olunur ki, Hegel (Heckel) gibi henüz yaşayan filozoflar da bunu Alman medeniyeti addediyorlar. Bu yekûna Avusturya'yı ve Korland'ı da ithal edelim. Bugün, Avusturya Almanlarının maarifi ile Almanya maarifi arasında bir fark yoktur. Bu şube de Alman harsına dahildir. Şimdi, bu mevzu'u tevhid ederken, umum Cermen milletleri arasında aynı şekli görüyor ve bugünkü Cermen harsının da Milli hayatın inkişafı şeklinden başka bir şey olmadığını anlıyoruz. Aynı lisanı söyleyen, aynı aile hayatında yaşayan, kısmen aynı mukaddesata kıymet veren ve aynı istikbali bekleyen millet efradının inkişafında vahdetten başka bir netice tevvellüt edemez. Binaen-aleyh, Türkiye ve Türkiye'nin haricindeki Asyalı Türklerde de böyle bir hars birliği bulunabilir. Bu harsı ne için yalnız Türkiyelilere hasr ederek diğer Asyalı Türklerin başka bir harsını kabul edelim! Sebeb-i tefrik nedir?

Hars zamanında muhtelif hükümetler halinde Alman krallıklarında hars başlar ki, bütün Almanlık kastediliyor ve bu krallıklar ahalisinin olan şairleri Prusya, Bavyera, Saksonya lirizmi değil, bütün Alman krallıklarını ve Rusya'daki Korland eyaletini ihtiva eden Almanya (Deutschland) lirizmini terennüm ediyorlardı. Bunun gibi, Türkiyelilerin de yalnız Türkiyelilere aidiyeti olduğu doğru olamaz!

Bu mütalaata diğer bir mesele de karıştırılacaktır: Hars ile medeniyet arasındaki fark nedir?

Bu meseleden sıyrılmak kadar güç bir şey yoktur. Bunu da ameli bir surette izah etmeği tercih ediyoruz. Tarihe müracaat edelim: Bugün en vazıh bildiğimiz ve her devri hakkında sahib-i malumat olduğumuz bir Yunan medeniyeti vardı. Bu medeniyet önünde bir Yunan harsı görebiliriz. Bunlar nedir ve nasıl tefrik olunabilir?

Yunan harsı, asıl Yunanistan'daki maarif idi. Yunan medeniyeti de harsının inkişafından sonra Yunanistan'ın haricindeki memleketlerin Yunan muar olmak lazım gelir ki, bunu pek noksan olarak İskenderiye'de, Suriye'de, Mekedonya'da mevcut addedebiliriz. Böyle bir neticede, bir medeniyetin tarifi için şu esas serdedilir: Bir harsın başka şerait-i hayatiyeyi haiz cemaatlerde tatbiki ile tahaddüs eden maarif!

Fakat, mesele halledilmiş değildir. Çünkü Yunan harsının bu mütenasih şekline de "Yunan Medeniyeti" ismi veriliyor. Bunun müesseseleri, Yunan harsının müesseseleridir. Aynı zamanda, Yunan medeniyeti mefhumunda Yunanistan da dahildir. Bunları nasıl tefrik edebileceğiz?

Acaba, Yunan harsı yalnız Yunanilerin asarları mecmu'una münhasır ve Yunan medeniyeti de bu Yunan harsının tesiratı altında kalarak tahaddüs eden "Yunan-müstemlekâtı" devrinin asarına -ki, Yunanlılarla müstemlekelilerin müşterek sa'yları demektir- ait mi kabul edeceğiz?

Halbuki mesele, tekrar bir çıkmaz yola, milliyet, beynelmilelliyet çığrına giriyor!

Fakat, mevzu'muzun isbatı için bu son meseleye temas etmeğe lüzum yoktur. Yalnız, harsın medeniyete intikali ve medeniyetin devr ü temadisini göstermek zarureti hasıl oluyor. Bu faslı, Yunan medeniyetinden almak ameli olamaz. Medeniyetin zi-hayat bir şekli olan Fransa'da ameli bir tetebbu tevlid eder.

Fransa ne için medeniyetçidir?

Fransa Latin medeniyetini kabul etmiş ve Latin medeniyetinin müesseselerine temessük eylemiştir, onun için. Demek ki, Fransız medeniyeti, asıl Fransız müesseselerini reddederek[4] Latin müesseselerinin kabulünden tahaddüs etmiştir ve Fransa'da hars yoktur. Fransız ma'şeri vicdanı, kerhen Latin müessesatına kıymet vermek mecburiyeti altında kalmıştır.

Görülüyor ki, yeni bir medeniyet şekli hasıl oldu. Bilhassa, Latin medeniyeti ne demektir? suali de başka bir medeniyet mefhumu tevlid edecektir. Bunun cevabını taharri etmezden evvel, şu suale cevap vermek lazımdır. Fransız medeniyeti, Latin harsının hangi müesseselerini almıştır!

Kabil-i nakil müesseselerini değil mi?

O halde, Latin harsı, şey' ve nefsi olmak üzere iki kısma ayrılıyor. Bunların hey'et-i mecmuasına da (Latin Medeniyeti) denildiği gibi, yalnız şey' kısmına da (medeniyet) izafesi daha ziyade muvafık düşüyor!.[5]

Mesele ta'mik edilince, daha pek çok itirazlar dermeyan edilir. Zira bu henüz halledilmiş bir mesele değildir. Mamafih, bizim taharri ve burada mevzu-ı bahs ettiğimiz kısım için böyle bir kayd-ı ihtiraz varid değildir. Medeniyet mefhumlarının hepsi de aynı lisanı söyleyen, aynı kudsiyete kıymet veren, aynı mukadderata müftekâr bir millet efradı maarifinin "inkişaf-ı binefsihi" olduğunu kabul eder. Binaenaleyh, herhangi bir medeniyet mefhumuna nazaran, Türkiyelilerle Asya Türklerini tefrik etmek mümkün değildir. Bilhassa, medeniyeti beynelmileliyyet ile tevhid edecek kadar bir mefhum addetmek istenildiği takdirde ise, Türk âleminde bir mevzu bulmak çok adîmü'l-imkândır.

Türkiye'nin umumi Türkçülükten ayrı bir vicdanı yoktur; müstakil bir hars takip etmesi doğru olamaz. Böyle bir usül, bütün Türk alileleri arasında birer hars politikası tevlid edecek ve nihayette, Asyalı Türkleri de Macar, Finua Türkleri gibi ayrı vicdan-ı içtimailere malik milletler göreceğiz.

Ziya Bey bu nokta için diyor ki: "Onlar bize temessül etsinler. Biz, at etini totem ederek akl eden ve bizim için metruk âdetleri kabil eyleyen bir medeniyet içine giremeyiz. Bu, hal-i hazırımızı yaşatan icazlarımıza muhaliftir". Nazariyede güzel ve yekdiğerini takip eden kaziyyelerle mehekki bir mantık numunesi olan bu satırları, hayat-ı ameliyyede aramak külfetini ihtiyar etmeliyiz. Türk içtimaiyatı, nev'i içtimaisine nazaran bir mefkûre takip edebilir. Binaenaleyh, Asya'daki Türklerin bazı itiyatlarıyla Türkiye'deki Türklerin bazı itiyatlarını terk ve ihmal etmek mecburiyetindeyiz. Zira, mensup olduğumuz nev'i içtimailerin hiçbirisinde bu âdetleri göremeyeceğiz. Türkiyeliler, at eti yiyemiyor ve Türkiyelilerin bir kısmı domuz etini de yiyemiyorlar. Eskiden sümüklü böcek, istakoz yemiyorlardı, Türkiyelilerde tesettür-ü nisvan var ve saire gibi müesseseler ne olacaktır?

Zannediyorum ki, bunların hepsi de inkişaf-ı içtimaimiz arasında kaybolacaktır. Fakat belki de Asya Türklerinin beygir etleri, muhittin bir ihtiyaç-ı gıdaisini teşkil ettiği için baki kalır. Nasıl ki, Almanya'nın bazı yerlerinde köpek, beygir ve Avrupa'nın bazı taraflarında fare etleri yiyorlar. Filhakika, bunlar ihtiyaçların eseridir. Fakat, her gıdanın edvar-ı iptidaiye hurafatına ait totemlerden olmadığını iddia addebilir miyiz? Ben, Türk medeniyetçiliği adıyla ortaya çıkarılan ve (La Pance Türk) mecmuasının (Türk Beldesi) makalesinde tasrih edilen tarz-ı hayatı, Türk nev'i içtimaisinin haricinde addettiğim için Türkçülüğü -Turancılığı- takip ettiğimiz zaman Türk medeniyetçiliğini kabul etmiş olmayız. Zaten, bizimle beraber Asyalı Türkler de nev' içtimailerinden iktibasatta bulunacakları için, kendilerine de bir kıymetleri yoktur. Böyle aynı içitimai vicdan içinde bulunduğumuz halde, ayrı ayrı teşkilata kalkışmak manasızdır ve bilhassa, onlar bize temessül etsinler, düsturunun manasını anlamak güçtür. Bu, kabil olamayacaktır! Çünkü, bu üsulün mevzu' müthiştir. Gerek tarihi, gerek dini ve gerek iktisadi müessesatla yekdiğerimizden ayrılacağız. Ziya Bey, milli harsçılığın hududunu göstermedi. Fakat, bu fikriyle taayyün eden saha aşikardır: Timur, Cengiz ila ahire. Tarih bizim olamayacak, bizden hiç de geri kalmayacak nev' içtimaisinde ailesini bulan Asya Türkleriyle Türkiye Türklerinin aileleri, sair dini müesseseleri arasında da bir teşettüt mevcut olacak. Bittabi, lirizm de başka başka sahalara ait olacağı için, milli birer iktisat tahaddüs edecektir ki, bununla mahalli menfaat ve siyaset tahaddüs eder, milli harsımız da yalnız Türkiye'ye münhasır kalır. Burada, şöyle bir sual irad edebiliriz: Alman milli harsı, yalnız Prusya'ya mı kalmak gayesini takip etmiş idi? Herhalde, hey'et-i içtimaiyemizi inhilale uğratmak doğru olamaz.

Burada da bir nokta zihnimizi kurcalayabilir. Zannedersem Ziya Bey de bundan korkuyor; Acaba, Turancılık merkezi bir harsçılık mıdır? Türk ailelerinin her birinde gelişigüzel birer merkez teşkilini mutazammın olmaz mı? Filhakika, en mühim mesele budur. Fakat, eğer Ziya Bey böyle bir fikirde ise, bu pek yeni bir fikirdir. Biz bu ciheti, 1325 tarihinde neşrettiğimiz "Osmanlı İmparatorluğu'nda Milliyet Meselesi" namındaki kitabımızda tedkik etmiştik. Burada, yalnız Türkiye kavimlerine bir merkez değil, belki atideki:

"Türklük gayesinin[***] sahaları hakkında merkez meselesi" serlevhası altında demiş idik ki:

Türkiye, bilcümle Asya Türklerini muhit bir siyaset takip ettiği takdirde, "temerküz siyasetinde" muvaffak olur. Filhakika, Türkiye'nin vasi bir Türk siyaseti, birtakım içtimai meseleler tevlid edebilir.

Bunlar da en ziyade lisan, aile ve hükümet meselelerinde tebarüz eder. Türklük siyaseti, umum Türkler için bir haraset-i fikriye (culture) takip etmek mecburiyetinde bulunacağı için, şöyle bir sual muvacehesinde bulunuruz: Böyle bir haraset-i fikriye merkezi bir faaliyet olmaz mı? Ve her hey'et-i içtimaiye ayrı birer merkezi teşkil etmeyecek midir?

Bu sual, Asya Türk hey'et-i içtimaiyesinin vaziyetine nazaran varid değildir. Ancak, Avrupa dahilinde yaşayan Macar, Fin Türklerini de bu hey'ete ithal ettiğimiz zaman mevzu-ı bahs olur. Çünkü bu Avrupa hey'etleri, dinin ve vaziyet-i siyasiyenin tesiriyle ayrı bir içtimaiyata malik olmuşlardır. Bunlara nazaran, umumi Türklük nazariyesi merkezi bir gaye olur ve bunların hayat-ı içtimailerine tesir edemez. Bu nazariyenin ameliyatı mevzu-ı bahs edildiği takdirde, bir teferrüd meselesi tahaddüs eder ki, neticede bugünkü vaziyet ibka edilir. Fakat, Asya Türkleri için böyle bir neticenin tahakkukuna ait bilcümle şeraite malikiz.

Asya Türkleri arasında bariz bir din ihtilafı yoktur. Bir vaziyet-i siyasiye tevlid edebilecek müstakil bir hükümet kalmamıştır. Hiç birisinde halkın tahassüsatını temerküz ettirecek bir şair yetişmemiştir. Mahalli maarif, milli vicdana muhalif olan bir Rus medeniyetçi maarifidir ki, mahalli bir harsa da malik değildir. Lisan, henüz takarrür etmemiştir. Temsil politikasıyla uğraşan Rusya da mahalli harsın inkişafına meydan vermez. Türkiye'nin haricinde olan bu İslamların ayrı bir hey'et-i içtimaiye teşkilleri ve umumi bir Türk harsında müteferrik merkezler takip etmeleri mümkün olur mu? Bunlar neye istinad edeceklerdir? Sonra, Türkiye umumi Türklüğü kasteden bir hars takip ettiği halde, İstanbul'dan başka bir merkezin tevlidine bais olur mu?

Türkiye harsı, milli bir içtimaiyatın mevzu'udur; şiir, lisan, hukuk gibi mevzulardır. Türkiye, bu mevzuların hiçbirisinde Asya Türklerinden ayrılamaz. Bütün Türklerde aynı halet-i ruhiye, aynı hukuki, lisani ihtiyaç vardır. Bunların arasındaki fark, Türkiye'de bu mevzuların mütezahhi bir halde olmaları ve diğer Türklerde de (mahsus) veya daha tabii bir lisanla (muhtefi) bulunmalarıdır. Faraza Türk lirizmi, Türkiyelilerin tahassüsatını terennüm eder ve Türklük mefkûresinin istinad ettiği umumi, müşterek hislere yabancı kalamaz. Bulgarların Makedonya'da, İtalyanların İrredenta'da, Almanların Korland'daki alakadarlıkları gibi, bu vadiyi takip ederek bu vadide de muvaffak olacağını iddia için iki büyük misal gösterebiliriz: Birisi, Bulgar lirizmini Makedonya ile tedkik eden Bulgar şairi Vazof, ikincisi İtalyan lirizmini irredenta ile tevhid eden İtalyan şairi Dante vardır. Bunların ikisi de, mefkûrevi mevzuların ilhamatıyla en güzel hisleri terennüm etmişler ve en büyük birer şair olmuşlardır. Bunların mevzuları, hiçbir zaman Bulgar ve İtalyan lirizmini yabancı bir şekle, bir edebiyat şekline sokmamış, İtalyan ve Bulgarlar için ayrı bir başka merkez tevlid etmemişlerdir. Türk lirizmi de aynı neticeyi tevlid eder. Zira, mefkûreye ait tahassüsat ile meşbu'dur. Bu mevzu'u, yabancı bir istila altında yaşayan ve her türlü milli inkişafata mani olan bir idarede terennüm mümkün değildir. Halbuki, bütün Türkler mefkûrelerine inhimak göstermek mecburiyetindedirler. Bilhassa, yabancı bir idarede olanlarda bu his pek fazla, âdeta sermestane, mecnunane bir şekildedir. Çünkü, insanların ameli hayattaki tahassüsatı kendi şahsiyetini izhar etmek, kendi kanunları altında yaşamak, kendi lisanını taharrür ettirmekten başka bir şey değildir. Bu gayenin istihsali için de maziden ve hazırda mevcut bir kuvvetten başka bir ümit olamaz. Fakat hayat, müsbet neticeleri takip ettiği için asıl temayül, hazırdaki şekle inhisar eder ve bu şekilde müşterek bir tahassüs dahilinde bulunursa, bunun kuvve-i cazibesinden ayrılmak mümkün olamaz. Sonra, bu şeklin müşterek bir tahassüs olması da lazımdır.

Bu vahdet, lisanın da bariz ihtilaflarını izale edebilir ve İstanbul lehçesinden de birçok şehkârların edebiyatımıza ithali suretiyle bu vazifeyi şairlerimiz yapacaklardır. Yalnız biraz daha anlaşmak, yekdiğerimizi daha iyi, daha samimi anlamak lazımdır ki, müşterek mefkûrenin takibi ile bu vasıtada elde edilebilir.

Hâbil Âdem, "Ziya Gökalp'in Teslis-i İçtimaiyesi ve Türk Harsı Meselesi", *Serbest Fikir*, I/3 (26 Eylül 1334/1918), s. 3-7.

Çevrimyazı
Zeliha Tevfik BİLGE

* İzmir Milli Kütüphane'nin nur yüzlü müdavimi rahmetli Zeliha Tevfik Bilge Hanımefendi, yazımıza konu olan çevrimyazıyı büyük ölçüde gerçekleştiren kişidir. Kendisini olamasa da, adını yaşatacak olan bu çalışmayı tamamlayıp göndermek, bizim için borçtan da öte bir şeydi. Burada bir kere daha, nur içinde yat Zeliha Teyze diyoruz.

** Üç sene evvel "Müceddet Ziya Gökalp ve Türkiyede Tevlid Ettiği Cereyanlar" namıyla bir kitap yazmıştım. O zaman, sansür tarafından neşrine müsaade edilmedi ve ahiren, sansürün ilgası üzerine neşredilmek üzere bulanan eserin bir kısmını neşr ediyorum. H.A.

*** O zaman (ideal) mukabili idi. Şimdi mefkûre olacak.

1. Beynelmilel hayata karşı münzevi kalmış ve asrının herhangi bir medeniyetinden o kadar müteessir olmamış milletler için bu şartlar varid değildir.
2. Her cemaat, böyle müesseseler ibda' etmek ıztırarındadır, söylenemez. Çünkü, Fransız ma'şeri vicdanı, kendi müesseselerini yaşamamış ve Latin medeniyetinin müesseselerini kabul eylemiştir.
3. İslam Mecmuası'ndaki makaleler şayan-ı dikkattir. Burada, itikat müsbet bir şekilde addedilerek bazı mütaleat serdedilmiştir ki, biz "Türkiye'da Teceddüt" namındaki kitabımızda bunları tenkit etmiştik. Fakat, kitabı neşredemedik.
4. Burada, garip bir sual teveccüh ediyor. Acaba, Fransız ma'şeri vicdanının iradesi ne olmuştu? Birinci makaleye müracaat.
5. Bir süre evvel, İslam Mecmuası'nda Ömer Seyfeddin Beyin bir makalesini okumuştum. Harsı, her Türk şubesinin maarifi addediyor ve bunların mecmuuna da medeniyet diyordu. O halde, Prusya, Saksonya, Bavyera, Württenburg harslarıyla Almanya harsı başka olamalıdır? Bu gülünç olur!!